

Юридична Україна

ЩОМІСЯЧНИЙ ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС

— 6(42)/2006

Співзасновники:

Київський регіональний центр
Академії правових наук України,
СП "Юрінком Інтер"

Видавець: СП "Юрінком Інтер"

Згідно з постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 30.06.2004 р.
№ 3-05/7 журнал "Юридична Україна" включено до переліку наукових фахових
видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук.

© Юрінком Інтер, 2006

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА*Віктор Ладиченко.* Інституалізація справедливості в процесі державотворення . . . . . 4*Микола Старинський.* Деліктоздатність юридичної особи: поняття та види . . . . . 10**ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА***Олексій Кравчук.* Теоретичний та історичний аспекти адміністративно-правового регулювання комунального управління . . . . . 14*Володимир Ліпкан.* Загроза національній безпеці як критерій систематизації заходів адміністративно-правового примусу . . . . . 19*Артем Філіппов.* Адміністративна відповідальність за правопорушення, що посягають на безпеку цивільної авіації: дискусійні питання . . . . . 26*Вікторія Хасанова.* Законодавче визначення понять «внутрішня торгівля» та «торгівельна діяльність» . . . . . 31**ФІНАНСИ, ПОДАТКИ, БЮДЖЕТ***Петро Пацурківський, Руслана Гаврилюк, В'ячеслав Хохуляк.* Пострадянська наука фінансового права: деякі підсумки та перспективи розвитку . . . . . 35*Дмитро Роговенко.* Повноваження Рахункової палати у світлі змін до Конституції України . . . . . 45**ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ПРИВАТНОГО ПРАВА***Ольга Рассомахіна.* Порівняльна характеристика правового режиму використання торговельних марок за законодавством України та США . . . . . 49*Ірина Тімуш.* Ризик у спекулятивних договорах . . . . . 56**ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО***Наталія Ільїна.* Правові засади екологічного планування як функції державного управління в сфері екології . . . . . 61**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ НАУКИ***Петро Заруба.* Незаконна приватизація державного, комунального майна: проблеми визначення об'єктивної сторони злочину . . . . . 66*Никифор Карпов.* Особливості сучасної організованої злочинності . . . . . 72*Олександр Курило.* Проблеми організації роботи апеляційного суду з виконання міжнародного законодавства про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання в Україні 80**ЗАКОНОДАВСТВО**

Правовий календар 85

СУДОЧИНСТВО

Справи, пов'язані із визнанням угод недійсними, виконанням зобов'язань та відповідальністю за їх порушення 87

Застосування процесуальних норм 89

Підстави звільнення від відповідальності засобів масової інформації 91

Обов'язок батьків утримувати повнолітніх дочку, сина, які продовжують навчання 92

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИКомюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Міцці проти Мальти» («*Mizzi v. Malta*») 94

ПОСТРАДЯНСЬКА НАУКА ФІНАНСОВОГО ПРАВА: ДЕЯКІ ПІДСУМКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Петро Пацурківський,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри,

Руслана Гаврилук,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри,

В'ячеслав Хохуляк,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
(кафедра конституційного, адміністративного і фінансового права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича)

Одним із найяскравіших феноменів пострадянської юриспруденції в цілому став надзвичайно динамічний, вибухоподібний розвиток науки фінансового права. На це явище вже неодноразово звертали увагу провідні юристи-фінансисти, однак далі констатації даного факту справа поки що не пішла. Даний феномен ще не піддавався ні спеціальному внутрішньому аналізу, тобто дослідженню його представниками науки фінансового права, ні пізнанню його ззовні, насамперед, представниками загальної теорії права та держави. Це разом з іншими чинниками сприяє тому, що останнім часом поряд із триваючим процесом нелінійного нагромадження знань про фінансово-правову дійсність дедалі сильніше дають про себе знати деякі негативні явища як у теорії фінансового права, так і на практиці. Насамперед до них варто віднести застарілі парадигмальні підходи, методологічно односторонні та помилкові погляди, «погрішності» категоріально-понятійного апарату як найважливішого наукового інструменту пізнання дійсності, що склалися в тоталітарну епоху і безпідставно перенесені методом діалектичного зняття з радянської науки фінансового права в зовсім іншу суспільно-історичну дійсність — у сучасний період її розвитку. Крім того, дуже дискусійними виявилися і деякі спроби окремих теоретиків фінан-

сового права по-новому представити субстанціональні якості, систему і системоутворюючі чинники у фінансовому праві, насамперед, його предмет. Тобто на зріла об'єктивна потреба в ретельному науковознавчому аналізі пострадянської науки фінансового права.

Враховуючи те, що це фактично перша спроба спеціального науковознавчого аналізу науки фінансового права в пострадянський період її розвитку, з одного боку, а також надзвичайну складність і багатогранність даної проблеми, з іншого боку, автори не претендують на розкриття проблеми в цілому, а ставлять перед собою мету висловити деякі власні судження, узагальнення, оцінки і висновки з наступних аспектів даної проблеми: 1) деякі підсумки розвитку науки фінансового права; 2) необхідність і характер глибоких якісних змін у методологічному інструментарії науки фінансового права; 3) нова, відповідна пострадянській парадигмі фінансового права, висхідна, системоутворююча категорія науки фінансового права.

Деякі підсумки розвитку науки фінансового права

Пострадянська наука фінансового права піднімається на плечах радянської науки фінансового права. Поза визнанням цього факту й адекватним розумінням сутності радянської науки фінансового права, її основних досягнень не можна істинно пізнати і представити науку фінансового права постсоціалістичних країн. Тим більше, що при значній кількості дійсно слабких сторін радянської науки фінансового права в неї існують безперечні досягнення в порівнянні з дореволюційною наукою фінансового права, незважаючи на наше небезпідставне захоплення останньою, що не припиняється, і критику радянської науки фінансового права, яка вже набилася оскому. Зокрема, саме зусиллями радянських вчених юристів-фінансистів наука фінансового права оста-

точно і безповоротно виокремилася з фінансової науки, чітко розмежувалася з науками конституційного, адміністративного та деяких інших галузей права.

До кінця 30-х—початку 40-х років ХХ ст. Ю. А. Ровінський завершив [1] розпочату ще в дореволюційний період корифеями науки фінансового права Е. М. Берендтсом, В. О. Лебедевим, С. І. Іловайським, І. Х. Озеровим, І. Ю. Паглаєвським, І. Т. Тарасовим, І. І. Янжулом, В. Г. Яроцьким, Л. Н. Яснопольським і продовжену у 20-і роки минулого сторіччя С. С. Алексеевим, М. І. Боголеповим, Г. І. Болдиревим, А. І. Буковським, А. Буковецьким, П. П. Гензелем, М. Д. Загряцковим, С. А. Котляревським, С. Д. Криловим, І. М. Кулішером, Е. Е. Понтовичем, В. М. Твердохлебовим та іншими розробку догми фінансового права, що є специфічним втіленням і продовженням кращих традицій аналітичної юриспруденції; обґрунтував предмет галузі фінансового права. Це підняло науку фінансового права до принципового рівня інших розвинутих юридичних наук у СРСР, вирішальною мірою сприяло оформленню фінансового права в окрему, самостійну галузь права. Цей факт — розробку радянської юридичної науки за вкрай несприятливих умов того часу «реального, об'єктивованого предмета юридичних знань», «юридичних реалій, що охоплені поняттям «догма права» — С. С. Алексеев оцінив згодом як «обставину в найвищій мірі важливу» [2].

У післявоєнний період застосування в науці фінансового права фундаментальних філософських категорій, насамперед, нових для даної галузі знань філософських прийомів та методів дослідження, що одержали в той час ґрунтовну розробку, особливо системного, структурного та функціонального аналізу, спричинило несподівані позитивні результати — виявилось, що фінансове право навіть за умов, коли фінансово-правова матерія обмежувалася лише догмою права, має загальні закономірності та специфічні властивості, особливі ієрархічні та горизонтальні зв'язки та співвідношення. Останнє найбільш очевидно виявилось при розгляді таких окремих фрагментів догми фінансового права, як фінансо-

во-правова норма, фінансово-правове відношення, юридичний факт у фінансовому праві й низці інших. Це дозволило Р. О. Халфіній у 1952 р., зокрема, згрупувати усі фінансово-правові норми на основі їхніх внутрішніх якостей у Загальну й Особливу частини фінансового права, а згодом і в специфічні фінансово-правові інститути [3].

Завдяки зусиллям не одного покоління теоретиків і практиків фінансового права — Е. Е. Понтовича, С. Д. Крилова, І. М. Кулішера, В. М. Твердохлебова, Ю. А. Ровінського, М. А. Гурвіча, Р. О. Халфіній, М. І. Піскотіна, С. Д. Ципкіна, В. В. Бесчеревних, Н. І. Хімичевої, Л. К. Воронової, О. М. Горбунової, С. В. Запольського, В. І. Лісовського, Л. С. Малокотіна, Н. А. Куфакової, Д. А. Бекерської, Л. В. Бричко, Б. М. Іванова, Т. С. Єрмакової, М. Л. Когана і багатьох інших — у 40-і—80-і роки ХХ ст. були ґрунтовно досліджені інститути радянського фінансового права, вироблений і апробований свій власний, адекватний завданням, що розв'язувалися наукою радянського фінансового права, категоріально-понятійний апарат. Основною категорією радянської теорії фінансового права закономірно стала категорія «фінансова діяльність держави», яку вперше запровадив у науковий та практичний обіг у 1952 р. М. А. Гурвіч [4] і згодом всебічно обґрунтував і розвинув Ю. А. Ровінський [5]. Згідно зі справедливою оцінкою К. С. Бельського, згодом підтриманою деякими іншими вченими, у цій категорії «у концентрованому вигляді знайшла своє відображення фінансова система зміцненої тоталітарної держави, у якій всі економічні цінності були націоналізовані й джерелом задоволення потреб усіх громадян був «сукупний суспільний продукт», інакше кажучи, спільний казан... Автори, що визначали цю категорію, підкреслювали її етатистський характер» [6].

Разом із тим, справжньою наукою, у загальноприйнятому, класичному розумінні цього слова, радянська наука фінансового права, на нашу думку, так і не стала — їй завадила зробити це тодішня влада, таким був імператив тогочасної фінансово-правової практики. У числі незлічимої кількості підтверджень остан-

нього, безумовно, головне місце належить широко відомому факту буквального «вигнання» науки фінансового права (що на той час ще не стала «радянською») і відповідної навчальної дисципліни на ціле десятиріччя — з 1929 по 1939 рр. — з юридичних навчальних закладів країни, закриття практично всіх наукових видань з фінансового права. Жодна інша юридична наука подібної долі не зазнала. «Реабілітованій» з 1939 р. науці фінансового права у формі «радянської науки фінансового права» тодішньої адміністративно-командною системою була відведена зовсім не наукова роль, місія відвертого апологета етатистської держави, і протягом усього наступного радянського періоду її розвитку будь-які відкриті або приховані спроби окремих вчених вирватися за межі цієї місії жорстко і неухильно каралися.

Онтологічним, гносеологічним і аксіологічним обґрунтуваннями такого стану речей у радянській науці фінансового права протягом цілого півстоліття — 40-х—80-х років минулого сторіччя — стала правова парадигма, що утвердилась у вітчизняному правознавстві після сумно відомої Всесоюзної наради з питань науки радянського права і держави, яка відбулася 16.07.1938 р. Вона базувалась на поєднанні марксистсько-ленінських постулатів з позитивістським вченням про право і державу у його вкрай етатистському варіанті. Так з'явилось й утвердилося, згідно з оцінкою В. С. Нерсесянца, «наказове праворозуміння» [7], що стало пануючим й у фінансовому праві. Ідейною засадою його була партійність у методології. «Матеріалізм, — писав у свій час один з ідеологів і апологетів такого підходу в суспільних науках В. І. Ленін, — містить у собі, так би мовити, партійність, зобов'язуючи за будь-якої оцінки події прямо і відкрито ставати на точку зору визначеної суспільної групи» [8]. Як продемонстрував величезний досвід розвитку радянського і не тільки радянського суспільствознавства, принцип партійності дуже часто вступав у антагоністичну суперечність із дійсно науковими принципами правознавства — об'єктивності й історизму, змушував ученого спотворювати дійсну картину явищ, робити тенденційні, а нерідко свідомо хибні оцінки, узагальнення і висновки. «Під впливом партійно-

сті, — писав відомий російський філософ, що емігрував до Франції, Н. О. Лосський, — відмирає самостійне спостереження і дослідження, розвивається тільки інтерес до захисту закостенілих догм за будь-яких умов. Самі засоби цього захисту стають дедалі більш наївними: це або посилення на авторитети, або лайка, доноси, погрози» [9]. Саме партійність у методології, зокрема, дозволила в 20-х роках минулого сторіччя шельмувати в періодичній пресі провідних фахівців науки фінансового права С. А. Котляревського, І. Х. Озерова, Е. Е. Понтовича, внаслідок чого вони за обстоювання своїх поглядів, які відрізнялися від офіційно прийнятих, опинилися в Гулазі, де і загинули. Визначений радянським суспільним ладом і марксистсько-ленінською ідеологією, що панувала в ньому, «шлях у сфері юридичних знань, — як дуже емко резюмував один із провідних теоретиків права сучасності С. С. Алексєєв, — показав свою безвихідність, безплідність, а за рядом моментів дав негативний результат, відкинувши юридичну науку назад у порівнянні не тільки зі світовим рівнем, а й з рівнем, що був досягнутий цією спеціальною галуззю знань у дореволюційній Росії» [10].

Пострадянська наука фінансового права, особливо спочатку, не могла відразу ж після розпаду СРСР і утворення незалежних пострадянських держав на його просторі стати такою ж незалежною від радянської фінансово-правової теоретичної спадщини, від інерції фінансово-правового мислення. Бажаючим навчатися фінансового права потрібні були вчителі, якими, у силу безлічі об'єктивних обставин (не в останню чергу — і мовних чинників) стали колишні радянські юристи-фінансисти, під повним ідейним впливом яких перебувала спочатку і нова генерація теоретиків фінансового права. Звідси зовсім очевидно, що і перші пострадянські роботи фінансово-правового напрямку, за одиничними винятками, могли бути лише відображенням колишньої радянської теорії фінансового права. Необхідний був певний час, щоб у пострадянських країнах, по-перше, вирости нові вчені, які змогли висловлювати і обґрунтовувати власні погляди, що відображають нову фінансово-правову реальність, і

нові, адекватні методологічні підходи до її пізнання, по-друге, щоб склалася критична маса цих нових вчених і їхніх нових ідей, здатна генерувати нові наукові гіпотези і теорії у фінансовому праві, нарешті, щоб сформувалися і чітко оформилися, виразилися нові погляди суспільства на роль науки фінансового права і покликання власне фінансового права в ньому.

Перші дві задачі, на нашу думку, успішно вирішені багато в чому завдяки зусиллям, насамперед, діючих класиків науки фінансового права Л. К. Воронової, Н. І. Хімічевої, О. М. Горбунової, С. В. Запольського. У перший період розвитку пострадянської науки фінансового права з ними поєднали свої зусилля для вирішення цих завдань у РФ Е. М. Ашмаріна, О. Ю. Бакаєва, Д. В. Вінницький, О. Ю. Грачова, М. В. Карасьова, О. М. Козирін, Ю. О. Крохіна, І. І. Кучеров, С. Г. Пепеляев, Г. В. Петрова, І. В. Рукавішнікова, А. Д. Селюков, Г. П. Толстопятенко, О. І. Худяков і багато інших вчених юристів-фінансистів; в Україні — Д. А. Бекерська, М. П. Кучерявенко, А. А. Нечай, О. П. Орлюк, Н. Ю. Пришва, Л. А. Савченко та ін. Їхніми спільними зусиллями в Україні й Російській Федерації виплекане нове покоління вчених юристів-фінансистів, створені нові наукові школи і центри, що динамічно розвиваються та істотно відрізняються між собою розумінням фінансового права, методологічним інструментарієм, що застосовується ними, власними традиціями. У РФ це, насамперед, поліцентристські Москва, Саратов, Вороніж, Санкт-Петербург, Єкатеринбург, Ростов-на-Дону, в Україні — Київ, Харків, Ірпінь, Чернівці, а найближчим часом цей перелік розшириться ще більше, що сьогодні вже цілком очевидно. Якщо, згідно з висловом патріарха радянського фінансового права Ю. А. Ровінського, що неодноразово повторювала Л. К. Воронова, уся наука радянського фінансового права (малися на увазі дійсні її теоретики) вміщалася на одному дивані Юхима Абрамовича, то тепер число докторів наук з фінансового права в Україні й РФ наближається вже до сорока чоловік і продовжує динамічно збільшуватися, а на кожного доктора наук з фінансового права припадає близько десяти кандидатів наук. Це зовсім новий людський вимір та стан

науки фінансового права, який відповідає новим викликам пострадянського часу, постсоціалістичної фінансово-правової практики.

Таким чином, перший період розвитку пострадянської науки фінансового права — період переосмислення теоретичних поглядів та установок радянського періоду, спроб модернізувати їх і застосувати на практиці до нової фінансово-правової дійсності, механічного перенесення деяких вітчизняних дореволюційних і сучасних західних концепцій, правових визначень і юридичних конструкцій на сьогоднішній ґрунт, переважно кількісного, горизонтального розвитку науки фінансового права — завершився остаточно і безповоротно. Його основна задача — виростити нові кадрові науки фінансового права, створити діючі центри її саморозвитку — виконана повністю.

Починається другий період розвитку пострадянської науки фінансового права, найбільш значимим для якого є той незаперечний факт, що в порівнянні з радянською наукою фінансового права вона опинилася в зовсім інших, нормальних суспільно-політичних умовах свого прогресу. З одного боку, припинилася жорстка опіка з боку влади, держави — останню науку фінансового права нині просто кинута напризволяще. Це, звісно, не режим найбільшого сприяння, але в порівнянні з попереднім її становищем — межа мрій. Над вченими юристами-фінансистами більше не тяжіє, як це було за радянського періоду, «наказове» праворозуміння, не потрібні ідеологічна виваженість і партійна чистота. По-друге, вперше за багато десятиріч став реальністю нормальний попит на дійсні наукові розробки вчених юристів-фінансистів, з'явилася можливість швидко і зовсім без цензури публікувати результати наукових досягнень, а нова фінансово-правова дійсність, що надзвичайно динамічно розвивається, буквально зажадала від науки фінансового права справжніх, а не апологетичних аналізів, узагальнень, оцінок, прогнозів і висновків, концепцій і теорій — тобто справді наукових результатів. Ці дві причини, разом узяті, на нашу думку, і зумовили наявне на даний час прирошення знань про мінливу фінансово-правову

дійсність у геометричній прогресії. Тобто наука фінансового права сьогодні почала перетворюватися на справжню науку. Але на цьому шляху перед нею виникла велика кількість зовсім нових проблем: методологічних, онтологічних, гносеологічних, аксіологічних, ментальних тощо.

Необхідність і характер глибоких якісних змін у методологічному інструментарії науки фінансового права

До ситуації, що склалася на даний час у науці фінансового права, на нашу думку, цілком застосовна оцінка методологічної ситуації у правознавстві в цілому, висловлена кілька років тому О. І. Демидовим: «Догматизована теорія просто не може ефективно взаємодіяти з практикою, не в змозі освоїти нові правові реалії...» [11]. Тобто неминучою умовою подальшого розвитку науки фінансового права за сучасних умов насамперед стала її методологічна демонополізація. На сьогодні найбільш плідною нам видається установка на політеоретичний підхід до пізнання та пояснення надзвичайно швидкоплинної фінансово-правової дійсності в постсоціалістичних країнах, що незрівнянно продуктивніше та інформативніше будь-якого монотеоретичного підходу.

Найважливішим критерієм справжньої науковості досягнень вчених стає принцип відкритості, тобто визнання неминучої безкінечності наукових інтерпретацій єдиним природним, нормальним її станом, коли жоден висновок, за визначенням, не кінцевий і не може прийматися за істину в останній інстанції, як було в науці фінансового права раніше і вважається деякими ученими юристами-фінансистами, судячи з їхньої реакції на окремі дійсно нові наукові узагальнення, оцінки і висновки, й донині. Нам не уникнути в найближчому майбутньому глибоких якісних змін у науці фінансового права, насамперед, на парадигмальному рівні, тому що саме такого рівня зміни уже відбулися в доктрині суспільного розвитку постсоціалістичних країн у цілому. Покликане до життя докорінно зміненою фінансово-правовою дійсністю і новими вимогами суспільства до теорії фінансового права новаторство в науці фінансового

права не є за своєю природою неповажним ставленням сучасних дослідників фінансового права до своїх попередників, особливо до корифеїв науки фінансового права, що заслужено стали її класиками. Навпаки, саме переховування за їхніми спинами, штучне притягування, як кажуть, «за вуха» положень, оцінок і висновків з їхніх робіт, зроблених за зовсім інших суспільних умов та з приводу зовсім інших фактів тодішньої фінансово-правової дійсності, як основних аргументів з приводу нової, сучасної фінансово-правової реальності є нерозумінням наших класиків, неповагою до них. У класиків науки фінансового права, на нашу думку, ми повинні, насамперед, вчитися їх умінню бачити та виділяти в неосяжному потоці фінансово-правової емпірії дійсно сутнісне, субстанціональне, актуальне, важливе, їх мистецтву застосовувати до пізнання обраного предмета дослідження адекватні наукові інструменти, їх наукової сміливості називати нові явища своїми іменами, робити оцінки та висновки, що, напевно, багатьом їх сучасникам, теоретикам і практикам також не подобалися, але які на момент їхніх умовиводів були найбільш істинними. Тільки на цьому шляху може бути і буде створена спільними зусиллями всіх вчених юристів-фінансистів нова, пострадянська багатоаспектна і водночас інтегративна теорія фінансового права.

Саме спираючись на досягнення корифеїв минулого науки фінансового права, відштовхуючись від досягнутих ними рубежів, творчо природжуючи їх знання про фінансово-правову дійсність, частина сучасних вчених юристів-фінансистів до початку ХХІ ст. впритул підійшла до усвідомлення того, на нашу думку, незачерпного факту, що фінансове право саме по собі є найвищою мірою складне і багатогранне явище, яке одночасно володіє субстанціональною цілісністю, неподільністю і водночас має цілу низку окремих сторін та форм власного «буття», кожна з яких є за своєю суттю чимось дуже своєрідним, що заслуговує на особливий, спеціальний розгляд і визначення і в силу цього зумовлює множинність методів, необхідних для адекватного пізнання фінансово-правових явищ. Переважна більшість досліджень фінансового права в

минулому і на сучасному етапі присвячена його предметно-суб'єктному виміру. В той самий час фінансове право дуже гостро потребує, особливо в період переходу його в нову якість, онтологічного, гносеологічного, аксіологічного, ментального, інтегрального, субстанціонального та інших вимірів. Дослідження ж фінансового права як явища в цілому, його окремих інститутів як особливих фінансово-правових явищ та норм фінансового права як його гранично конкретного і ємкого субстанціонального вираження з неминучістю вимагають сьогодні застосування феноменологічного підходу. Загальний сучасний стан фінансово-правової науки можна охарактеризувати як безповоротну втрату віри в рятівний методологічний монізм, що панував ще буквально вчора, і перехід до принципового визнання необхідності методологічного плюралізму. /

До аналогічного висновку юриспруденція в цілому, інші юридичні науки підійшли ще раніше. Крім того, ситуація, що має місце в даний час у науці фінансового права, багато в чому нагадує подібні ситуації, що вже пережили раніше інші юридичні науки. У цьому зв'язку ми вважаємо доцільним і доречним звернутися до їх досвіду, зокрема, скористатися деякими методологічними спостереженнями істинного корифея ще дореволюційної російської філософії права І. А. Львіна. Порівнюючи різні підходи до права, він дійшов висновку, що «історичний розгляд і соціологічний розгляд правових явищ є спорідненими, іноді зливаються і переливаються один в одній», але «догматична розробка норм права, що має на меті побудувати систему юридичних понять, і соціологічне пояснення правових явищ рухаються в двох зовсім різних площинах, у певному відношенні можуть стати в стан взаємно індивідуальних рядів, а у певних питаннях вилитись навіть у пряму протилежність» [12].

Виходячи з принципу «методологічної індивідуальності», він умовно допускає пізнавальний прийом «логічного відволікання від одних сторін права при розгляді інших його сторін», або, інакше кажучи, «пізнаючи право в логічному ряді, — пише він, — ми відволікаємося від тих його сторін, що характеризують його як реальне явище». Доцільність такого

прийому очевидна, але при цьому не слід випускати з поля зору, на нашу думку, наступних двох моментів: пізнавати в логічному ряді слід ті сторони фінансового права, що за своєю природою розташовані в логічному, а не в реальному ряді або, у крайньому випадку, не деформуються істотно при їх «розміщенні» у логічному ряді, по-друге, поряд зі свідомим обранням прийому «логічного відволікання» може мати місце підсвідоме злиття рядів пізнання фінансово-правової дійсності. І в тому, і в іншому випадку, резюмував І. А. Львін, «виникає небезпека методологічних поєднань, що можуть іноді прямо знецінити все дослідження» [13].

Відомий український філософ права Б. А. Кістяківський, досліджуючи методологію пізнання правових явищ, запропонував І. А. Львіним, підкреслював, що виділення різних сторін в об'єктивній реальності, виокремлення різних рядів у ній являють собою вірні принципи наукового дослідження. Ці методи знайшли свою реалізацію у природознавстві й цілком здатні привести до таких самих результатів у правознавстві, стверджував він, якщо їх уміло застосовувати. Головна задача виділення рядів у правознавстві — та сама, що й у природознавстві — це «встановлення відповідного зв'язку між явищами для їх пояснення» [14]. Однак подібного роду операції в гуманітарних науках зіштовхуються зі значно більшими складнощами, ніж у науках природничих, оскільки, крім однорідної причинної залежності, тут доводиться встановлювати ряди однорідної телеологічної залежності та «ряди, — за словами Б. А. Кістяківського, — що мають на увазі систему цінностей, яка лежить в основі культурних благ», а тому він звертає особливу увагу на **неприпустимість зведення класифікацій і розмежувань у гуманітарних науках до однієї якої-небудь класифікаційної підстави** у зв'язку з принциповою різноманітністю таких можливих основ. А вчені юристи-фінансисти подібну абсолютизацію певної однієї класифікаційної підстави в даний час допускають постійно і при цьому нерідко роблять висновки не тільки про окремі сторони фінансово-правової дійсності, а й про субстанціональні аспекти фінансового права в цілому. У випадку ж неввірного виділення методологічних рядів, а

«тим більше, якщо вони після свого виділення перетворюються на якісь чисто логічні категорії, то помилкові побудови, що нагадують схоластичні конструкції, неминучі» [15], — справедливо застерігав Б. А. Кістяківський.

Яскравим прикладом останнього в сучасній науці фінансового права може бути так званий критерій «предмета правового регулювання», що виокремлюється, виривається з допомогою формально-догматичного методу із сукупності інших системоутворюючих критеріїв фінансового права і потім фактично абсолютизується як самодостатній для виділення фінансово-правових інститутів. До цього критерію в більшості випадків уже давно перестали висувати вимогу бути **якісно визначеним, виразно відрізнитися за цією ознакою від всіх інших** видових груп однорідних правовідносин. Внаслідок цього число «інститутів» фінансового права стало надзвичайно великим і продовжує рости до нескінченності, а «систем» фінансового права майже стільки, скільки вчених юристів-фінансистів, що про них пишуть. Одне лихо: і для науки фінансового права, і для фінансово-правової практики від цього користі мало, якщо про неї в даному випадку взагалі є підстави говорити.

Безперечно, формалізм є природною властивістю права. Саме формальний підхід генетично виділив право із синкретичної єдності соціальних регуляторів стародавності. Формальна сторона права для практичного правознавства має надзвичайно велике значення. Проте при всій повазі до форми вона, відповідно до законів філософії, завжди є наслідком відповідного, а не будь-якого, змісту, тобто явищем похідним, хоча і, безумовно, активним. Отже, найважливішою задачею науки фінансового права, як і будь-якої іншої юридичної науки, завжди було і залишається сьогодні з'ясування субстанціональних, змістовних характеристик своєї галузі права.

Для вчених юристів-фінансистів дуже кривоносно згадати, наприклад, що ще Д. І. Мейер, зазначаючи, що погляд на юриспруденцію як на науку про позитивні закони є пануючим, стверджував: наука цивільного права не може обмежитися вивченням позитивних цивільних

законів, тому що «позитивні закони, будучи творінням людини, носять у собі слід будь-якої людської справи — слід недосконалості» [16], а обмежившись вивченням позитивних цивільних законів, наука не дасть відповіді на наступні важливі питання — чи такі закони, якими вони повинні бути, тобто чи має місце гомеостаз у теорії і практиці позитивного фінансового права та якими саме повинні бути ці закони? Інакше кажучи, при зміні віх або, як висловлювався один із найбільших сучасних знавців наукових революцій і наукових еволюцій Т. Кун, при зміні наукових парадигм — а наука фінансового права переживає саме такий період — кожна наука, насамперед, зобов'язана заново сформулювати і вирішити своє споконвічне основне питання [17]. У нашому випадку, як нам видається, це питання про те, що таке фінансове право — витвір природи або людей? А якщо того й іншого разом, то яка роль природи (під природою ми розуміємо суспільство як найвищу форму, згідно з висновками філософії, розвитку природи) і яка роль людей у творінні фінансового права?

Якими будуть відповіді пострадянської науки фінансового права на ці питання, передбачити неможливо. Поки що з цього приводу почали висловлювати свої судження тільки окремі вчені. Але вже очевидним є той факт, що в сучасній фінансово-правовій науці частина вчених усвідомила необхідність виходу за межі радянської парадигми фінансово-правового мислення, відповідно до якої фінансове право є правом тільки для держави, а для всіх інших суб'єктів фінансових правовідносин залишається неправом. Це явище, насамперед і поки що найбільш яскраво, одержало своє втілення у визнанні неповноцінності й однобічності винятково формально-раціональних методів дослідження фінансового права і переорієнтації фінансово-правової проблематики з вивчення логіко-методологічних питань на дослідження змістовно-життєвих, онтологічних, аксіологічних, ментальних основ фінансово-правового життя пострадянського суспільства. У межах цієї нової парадигми фінансово-правове мислення розглядається не тільки і навіть не стільки як пізнавальна діяльність окремого вченого або їхніх колективів, а й як вираження

особливого складу чи характеру розуму, складової частини світоглядних основ пострадянської епохи, культури і цивілізації, як своєрідний неолібералізм у фінансово-правовій науці.

Нова системоутворююча категорія науки фінансового права — «начала фінансового права»

Однією з примітних ознак нової, постсоціалістичної фінансово-правової дійсності стала незрівнянно більша різноманітність її якісних і формальних вимірів, прискорення її руху, зміни фінансово-правової матерії, переходів її від одних якісних і формальних виражень до інших. Останнє з неминучістю спричинює зміну категорій і понять, що відображають і виражають цю дійсність, створює своєрідну ілюзію нестійкості, плинності відповідних категорій і понять, що психологічно нерідко сприймається болісно, насамперед «старожилами» науки, створює у певної частини наукової громадськості помилкове почуття неспроможності фінансово-правової науки. У дійсності ж, як влучно висловився А. Хоцей, «пливуть не поняття, а тече реальність, що відображається в них. Самі ж поняття як інструмент мислення схоплюють у невпинно мінливій реальності тільки її сталі риси, тільки її визначеність» [18]. Тому приведення наукових абстракцій у відповідність із мінливою реальністю є постійною методологічною проблемою кожної, в тому числі й фінансово-правової науки. Якщо ж урахувати поряд із першим фактом і те, що наявний нині на озброєнні науки фінансового права категоріально-понятійний апарат в основному був сформований ще радянською наукою фінансового права за вимогами іншої парадигми фінансового права і марксистсько-ленінської партійності, що тотально панувала тоді, то зовсім очевидною стає необхідність не просто вдосконалення його, а й глибокої якісної переробки.

Насамперед, на нашу думку, зовсім безпідставними в даний час є спроби зберегти, утримати за будь-яку ціну як вихідну, системоутворюючу категорію всього фінансового права категорію «фінансова діяльність держави». На зміну радянській кратоцентристській, етатист-

ській доктрині всього суспільного, у тому числі фінансово-правового, розвитку, в пострадянський період новими державами конституційно визнані людиноцентристські доктрини. У фінансово-правовому житті пострадянського суспільства і держави об'єктивно на провідне місце висунався принцип адекватності їх інтересів. Уже докорінно змінилося і продовжує вдосконалюватись правове становище всіх суб'єктів фінансово-правових відносин, що встигла зазначити частина вчених юристів-фінансистів. На порядку денному постало питання про створення сучасного категоріально-понятійного апарату науки фінансового права.

Вихідною системоутворюючою категорією науки пострадянського фінансового права, на нашу думку, повинна стати категорія «начала фінансового права». Наукою фінансового права вона ніколи раніше не тільки не досліджувалась, а й не застосовувалася. Це зумовлено безліччю причин, з яких ми в даній статті виділимо лише дві — в теоріях фінансового права, що панували раніше, не було суспільної потреби у виділенні цієї категорії, по-перше, а також те, що наука фінансового права ще не досягла раніше необхідного рівня розвитку для виділення цієї категорії, по-друге. В даний час визріла об'єктивна необхідність в обґрунтуванні даної категорії, а досягнутий рівень розвитку науки фінансового права дозволяє це зробити. Така зміна вихідних категорій науки фінансового права є цілком природною, тому що, як зазначають науковці, поняття і категорії науки не є величинами незмінними, оскільки «у міру розвитку наших знань про предмет, їх поглиблення і розширення повинна неминуче здійснюватися зміна змісту й обсягу того поняття, у якому ці знання резюмуються або підсумовуються» [19].

Філософією категорія «начала» розглядалася раніше і в даний час розглядається як логічно висхідна підстава у всіх значимих філософських системах. Будучи першоосновою, категорія «начала» не може бути введена логічно з інших категорій і понять. Остання обставина змушує дослідників виходити за межі науки і виводити теоретичні основи із соціальних умов тієї епохи, відображенням якої вони є. У спеціальній літературі об-

ґрунтовано висновок, що функціональне значення категорії «начала» у філософських системах полягає в обґрунтуванні суспільних відносин, відображених у субстанціональній теоретичній визначеності [20]. Вся історія правової думки підтверджує, що відмінності в методологічних підходах до дослідження права неминуче починаються з тлумачення категорії «начала права», тому що в кожного підходу своє розуміння цих начал. Проте субстанціональною ознакою категорії «начала права» є те, що вона може бути адекватно «охоплена», ґрунтовно осмислена не як сугубо абстрактне поняття, а тільки в зв'язку з її конкретним змістовним наповненням. Таке осмислення здійснюється вченим цілком і повністю залежно від обраного ним методологічного підходу.

Одночасно необхідно підкреслити, що категорія «начала права» як першооснова теорії, завжди залишаючись висхідною для відповідної правової концепції, перебуває в органічному зв'язку з іншими базисними правовими категоріями, насамперед з такими, як поняття права і сутність права. Причому у взаємодії з іншими категоріями вона зберігає своє самостійне значення, особливий статус, оскільки весь понятійно-категоріальний ряд, що забезпечує «розгортання» начал у концепції, їх втілення в менш загальні і конкретні правові поняття, починається з неї. Таким чином, методологічне значення категорії «начала права» для правової теорії полягає у висхідному положенні даних основ, у їх базисності для всієї подальшої конструкції відповідної теорії. Від начал права, визнаних тією чи іншою теорією, залежить і вибір дослідницького шляху, і кінцеві висновки теорії.

Глибинні начала фінансового права зумовлені первинною потребою індивіда і держави — забезпечити своє існування, зберегти себе як явище, як феномен, тобто їх поява й існування продукують **первородні інстинкти самозбереження індивіда і держави**. Однак якщо індивід є продуктивною силою суспільства й у силу своєї природи здатний сам створювати умови свого самозбереження (у тому числі й продукувати появу держави на визначеному етапі свого розвитку), то держава такою здатністю не володіє. Тобто, маючи природну потребу у функціонуванні дер-

жави, індивід приречений утримувати не тільки себе, а й державу, сам розподіляти в необхідних пропорціях створені ним блага між собою і державою. За сучасних умов цивілізованою формою такого розподілу виступає фінансове право. Саме цей феномен життя сучасного цивілізованого суспільства і покликана адекватно розкрити пострадянська наука фінансового права і тим самим виробити теоретичні передумови нової, по-справжньому ефективної фінансової політики держави як особливого суб'єкта фінансових правовідносин.

Таким чином, фінансове право у своїй субстанціональній сутності є юридичною формою вищевикладеної соціальної данності. Воно однаковою мірою підпорядковане історичним, моральним і національним, тобто, перемінним у часі началам, і універсальним, незалежним від часу його началам. Онтологічна, власне субстанціональна сторона його начал виражає його універсальність, незалежну ні від місця, ні від часу — воно було, є нині й залишиться в майбутньому правом розподільних, перерозподільних і контрольних відносин у суспільстві з приводу публічних фінансів незалежно від того, у якій історичній та іншій формі ця субстанція постане перед нами. Тривалий історичний період — фактично до грані XII—XIII століть, а в класичній формі аж до середини XVII ст. (!) замість фінансового права існувало фінансове неправо. Тільки з перемогою буржуазних революцій і утвердження внаслідок цього ідей юридичного лібералізму, що знаменувало собою завершення Середньовіччя в правознавстві й правозастосуванні, виникло **фінансове право як міра свободи всіх суб'єктів фінансових правовідносин**. Стосовно пострадянських країн такий його вимір з 1917 р. до моменту краху СРСР було призупинено, а в даний час він знову повертається і набирає силу.

Дійсним призначенням фінансового права з позицій природно-позитивної доктрини фінансового права і принципу соціального натуралізму, як слідує з нинішніх конституцій пострадянських держав, є досягнення суспільно необхідного компромісу з приводу публічних фінансів між інститутами публічної влади та інди-

відами—виробниками новоствореної доданої вартості, встановлення та підтримка, забезпечення балансу їх природних прав і законних інтересів, вироблення правових механізмів, завдяки яким стануть дедалі повніше, в міру можливостей, задовольнятися на основі принципу конкуренції заявлених суспільних потреб власне ці потреби, з одного боку, і не пригнічуватися і тим більше не знищуватися, що повсюдно має місце нині, а навпаки, якнайшвидше пристати можливості приватного сектора суспільного виробництва задовольняти власні потреби і виробляти водночас дедалі більш вагомий публічний фінансовий продукт, що дозволить набагато повніше задовольняти підвищені суспільні потреби завтрашнього дня у публічних фінансах, з іншого боку.

Висновки

Наука фінансового права постсоціалістичних країн впритул підійшла до межі неминучих революційних трансформацій. І що швидше та адекватніше буде прийнята суспільством, науковою громадськістю ця необхідність, то швидше суспільство одержить у формі фінансового права замість інструменту протидії держави суспільству та його індивідам потужний мультиплікатор суспільного прогресу. Якісні трансформації науки фінансового права і власне позитивного фінансового права неминучі. Але чи такою самою неминучістю є перебіг їх зі звичними для нас трагікомізмом та непримиренними протистояннями? Переконані, що ні.

ПРИМІТКИ

1. *Ровинский Е. А.* Предмет советского финансового права // Советское государство и право. — 1940. — № 3. — С. 32—48.
2. *Алексеев С. С.* Восхождение к праву. Поиски и решения. — М.: НОРМА, 2001. — С. 44.
3. *Халфина Р. О.* К вопросу о предмете и системе советского финансового права / Вопросы советского административного и финансового права. — М., 1952. — С. 182—214.
4. *Гурвич М. А.* Советское финансовое право: Учебник для вузов. — М., 1952. — С. 19.
5. *Ровинский Е. А.* Основные вопросы теории советского финансового права. — М., 1960. — С. 9—58.
6. *Бельский К. С.* Финансовое право: наука, история, библиография. — М.: Юристъ, 1995. — С. 28.
7. *Нерсесянц В. С.* Общая теория права и государства: Учебник. — М., 1999. — С. 179.
8. *Ленин В. И.* Полн. собр. соч. — Т. 1. — С. 419.
9. *Лосский Н. О.* Диалектический материализм в СССР. — Париж, 1934. — С. 65.
10. *Алексеев С. С.* Право: азбука-теория-философия: Опыт комплексного исследования. — М., 1999. — С. 171.
11. *Демидов А. И.* О методологической ситуации в правоведении // Правоведение. — 2001. — № 4. — С. 18.
12. *Ильин И. А.* Понятие права и силы (Опыт методологического анализа) // Собр. соч.: В 10 т. — Т. 4. — М., 1994. — С. 11.
13. Там само. — С. 9.
14. *Кистьяковский Б. А.* Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права // *Кистьяковский Б. А.* Философия и социология права. — СПб., 1999. — С. 186.
15. Там само. — С. 185.
16. *Мейер Д. И.* Русское гражданское право: В 2 ч. — Ч.1. — М., 1997. — С.38.
17. *Кун Т.* Структура научных революций. — М., 1977. — С. 228.
18. *Хоцей А. С.* К вопросу о диалектике // Есть ли Бог? — Владимир, 2000. — С. 234.
19. *Арсеньев А. С., Библиер В. С., Кедров Б. М.* Анализ развивающегося понятия. — М., 1967. — С. 322.
20. *Корж В. В.* Социогенез категории «начало» («архэ») и её функция в становлении общественного сознания: Дис. ... канд. филос. наук. — Ростов-на-Дону, 1988. — С. 81—82.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

До друку в журналі приймаються наукові статті, які раніше не були опубліковані в інших виданнях. При їх підготовці просимо додержуватися вимог Постанови ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 р. № 7-05/1 щодо змісту наукових статей. Згідно із вказаною Постановою наукові статті повинні містити такі необхідні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Разом зі статтею слід надавати рекомендацію кафедри (відділу) вищого навчального або наукового закладу та рецензію кандидата чи доктора наук із відповідної спеціальності.

Рукопис має бути виготовлено українською мовою та віддруковано шрифтом № 14 на принтері, з розміщенням рядків тексту через півтора інтервали. Перелік використаних літературних джерел слід наводити в кінці статті в порядку появи відповідних посилань. У тексті статті посилання на використані літературні джерела слід зазначати порядковим номером, виділеним двома квадратними дужками, згідно з переліком джерел. Авторські пояснення і приклади слід наводити в дужках безпосередньо в тексті статті. Всі матеріали подаються у двох примірниках, один з яких має бути підписаний автором.

Загальний обсяг статті не повинен перевищувати 24 тисяч друкованих знаків (разом із пробілами), тобто 12 сторінок тексту. До рукопису необхідно додавати його електронну копію, записану у вигляді окремого електронного документа на стандартній дискеті.

Редакція залишає за собою право редагувати рукопис, скорочувати його, змінювати назву статті та вводити (змінювати) рубрикацію внутрішніх частин текстового матеріалу. Подані матеріали (рукописи), включно з тими, які визнано неприйнятними, редакція не повертає.

Автор, який подав матеріали для друку, вважається таким, що погоджується на подальше безоплатне їх розміщення на сайті видавництва правової літератури «Юрінком Інтер».

До поданих матеріалів слід додавати довідку про автора із зазначенням прізвища, імені, по батькові, наукового ступеня та вченого звання (за наявності), місця основної роботи, посади, домашньої адреси, номерів контактних телефонів.

Гонорари за опубліковані в журналі статті не сплачуються.

ЮРИДИЧНА УКРАЇНА № 6(42)/2006

Головний редактор — В. Д. Примак
Відповідальний секретар — І. С. Тимошук

Над випуском працювали:

*Володимир Примак, Ірина Тимошук, Майя Ромась,
Святослав Караваєв, Михайло Черненко, Лариса Сисосва*

Оригінал-макет виготовлено комп'ютерним центром
видавництва правової літератури «Юрінком Інтер»
(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 19 від 20.03.2000 р.).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 7836 від 05.09.2003 р.

Підписано до друку 31.05.2006. Формат 70×100/16.
Папір офсетний № 1. Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 9,4. Умовн. друк. арк. 7,8.
Наклад 780 прим. Зам. № 6-953

ЗАТ «ВІПОЛ», ДК № 15
03151, Київ—151, вул. Волинська, 60.

Адреса редакції:

04209, м. Київ, вул. Героїв Дніпра, 31-б.
Тел. 411-69-08, 412-04-75. Факс 413-81-44.
<http://www.yurincom.kiev.ua>. E-mail: jukr@yurincom.kiev.ua
Видавництво правової літератури «Юрінком Інтер».
Редакція журналу «Юридична Україна».

Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.
За достовірність викладених фактів відповідає автор.

Передплатний індекс журналу «Юридична Україна» — 01757.
Передплатний індекс комплексу: газета «Юридичний вісник України» і журнали «Юридична Україна»
та «Бюлетень законодавства і юридичної практики України» — 08440.